

РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЧНОЇ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

Зуєва В.О. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті розглядається регіональна ідентичність як основа процесу політичної інституціалізації території.

Ключові слова

ІДЕНТИЧНІСТЬ, РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, САМОЛЕГІТИМАЦІЯ, РЕГІОНАЛІЗМ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ.

Вступ

Набуття власної ідентичності є принциповим моментом в процесі конструювання кожного соціального суб'єкта. Необхідність осягнення ідентичності Е.Фромм визначав як “джерело найбільших намагань людства”[1, 11]. В сучасній зарубіжній науці проблема потреби в ідентичності розглядається “як насправді потреба в багатоманітній інтегрованій ідентичності, що пов'язується з намаганням її реалізувати”. Подібна інтегрована ідентичність відбудовується як складна динамічна матриця великих і малих приватних форм співвіднесення суб'єкта з довкіллям. Реально суб'єкт є носієм, власником цілого ряду субідентичностей, ієрархічно побудованих в залежності від потенціалу, ефективності, відповідності конкретним умовам процесу самоствердження. В різних суспільних, історичних, політичних умовах той чи інший елемент структури ідентичності здатний актуалізуватися, набувати вигляду найбільш оптимального, виступати підставою для формування нових груп із спільними ідентичностями або трансформації тих, що вже існували.

Мета статті:

- визначити поняття «ідентичності»;
- проаналізувати проблеми регіональної ідентичності;
- визначити природу ідентичності;
- проаналізувати різні типи ідентичності;
- дати аналіз поняттю «регіоналізм».

Обговорення проблеми

Слід зазначити, що поняттю “ідентичність” притаманна семантична двозначність: “Мислення має справу з поняттям ідентичності, в якому змішуються два значення: ідентичності із самим собою (самості) та ідентичності як того самого”[2, 20]. Складність полягає в тому, як помислити незмінну самість, вийшовши за межі категорії субстанції й відповідних схем судження і розмістивши цю самість у реальних контекстах, тривалістю в ціле життя, – культурних, соціальних, політичних. До того ж прихована у понятті подвійна тотожність створює невичерпну напруженість між індивідуальним і колективним, унікальним і

категоріальним, внутрішнім і зовнішнім, оскільки “очищений до прозорості перший смисл передбачає деяку одиничність у суб'єкті, другий же відсилає до норми, типу, класу або щонайменше до зразка” [3, 72]. Семантична несумісність постійно переслідує концепт ідентичності у всякому теоретизуванні й усякій політиці, котрі висувають ідентичність у центр уваги.

Природа ідентичності трактується по-різному науковими підходами, що мають із нею справу. В цілому ж маємо виразну амбівалентність питання, тому що історично й стратегічно конкурують дві ідеальні моделі продукування ідентичностей [4, 5]. Одна формується імперативами есенціалізму, інша ближче до конструктивізму в його різноманітних, особливо посткласичних версіях.

Перша модель передбачає, що в будь-якій ідентичності є сутнісний, автентичний зміст, що визначається культурним походженням або загальним культурним досвідом. Ідентичність конституюється як екстракт усього його, що “органічно властиве” її носієві. Саме натуралізованість гарантує ідентичності інтегральність і цілісність, забезпечує перманентне відтворення. Відповідно, непроблематичною виглядає її самолегітимація природною установкою як цілком сформованою, відмінною від інших, або на тій самій підставі – легітимація з боку. Однаковою мірою це стосується індивідуальних і колективних форм суб'єктивності.

Друга модель, навпаки, жодним чином не розглядає ідентичність як стабільну серцевину самості й артикулює неможливість такої інтегральної, гармонічної, даної на всі часи ідентичності. Ідентичності конструюються у взаємодії різноманітних, порою суперечних дискурсів, практик і позицій у межах дискурсивних формацій, які лише загалом визначають, “що може і має бути сказане”. Такі конструкти є неминуче мультипліцитними, фрагментарними й постійно перебувають у процесі змін і трансформацій. Тому ідентичність – це тимчасовий, відносний, незавершений конструкт, що має онтологічний статус проекту або постулату. Це – завжди недосконале знання про себе і ще не досягнуте адекватне визнання іншими. Ідентичність постулюється як “критична проекція того, чого вимагають від уже наявного [6, 19].

Демонструючи всю складність взаємовідносин між суб'єктом, соціальними нормами й особистими ресурсами, постструктуралістська перспектива наполягає на цілковитій деконструкції “метафізичних” категорій ідентичності, залишаючи їй тільки одну конститутивну можливість – через відмінності [7, 17]. Такий заклик підтримується також за межами теоретичного дискурсу – питання про ідентичність є показовим випадком взаємних викликів теорії і політики [3, 74].

Безсумнівний інтерес становить соціологічна концепція ідентичності, розроблена американським професором Дугласом Келлнером [8, 139]. До складових культурної антропології належить твердження, що у традиційних суспільствах ідентичність особистості була жорстко фіксованою й усталеною, становила функцію визначених

соціальних ролей і сформованої міфології, які забезпечували орієнтацію і релігійну санкцію місця індивіда у світі, суворо регламентуючи царину мислення й поведінки. “У перед-модерних суспільствах, – зазначає Д.Келлнер, – ідентичність не була проблемою і тому не могла становити предмета обговорення або дискусії. Індивід не зазнав ані кризи ідентичності, ані радикальних змін цієї ідентичності” [8, 141].

Зміни, що відбуваються у трактуванні сутності етнічної, національної ідентичності і детермінують зміну етнополітичної парадигми знайшли своє концентроване відображення в працях Ентоні Д.Сміта. Він показує, яким чином “Я” складається з розмаїтих ідентичностей та ролей – родинної, територіальної, класової, етнічної та родової, як кожна з цих ідентичностей спирається на соціальний поділ, який можна змінити, а то й скасувати. “Найочевиднішою і найголовнішою, – на думку Сміта, – є категорія роду, поділу на статі. Ця категорія якщо й не змінна, то загальнопоширена й переконлива.” [10, 13]. Друге місце у Сміта посідає категорія простору або території. “Місцева та регіональна ідентичність не менш поширена на локальності та регіональності, якій здається, властива та сила гуртування, якої здебільшого бракує диференціації за родом. Але зовнішні ознаки часто оманливі. Регіони легко фрагментуються на місцевості, а місцевості можуть легко розкладатись на окремі поселення. Вкрай рідко можна спостерігати могутній і згуртований регіональний рух, як, приміром, у Вандеї під час Французької революції, проте в цьому випадку єдність, певне, зумовлювалась ідеологією не менше, ніж належністю до регіону. В більшості інших випадків “регіоналізм” нездатний забезпечити мобілізацію свого населення з його окремими наріканнями та особливими проблемами. Крім того, регіони дуже важко визначити географією; часом у них декілька центрів, а кордони розмиті” [10, 13]. Однак потім він зауважує, що “можливо, зародки регіональних асоціацій під культурним заступництвом “пан”-націоналізмів звітують новий етап колективної ідентичності, регіональної, принаймні в окремих регіонах земної кулі” [10, 8-9].

Третій тип колективної ідентичності – соціоекономічний, категорія соціального класу, – така класова ідентичність обійматиме тільки частину прив’язаного до даної території населення. Щоб виникла повніша колективна ідентичність, яка охоплювала б усе населення тієї території, вона мусить мати іншу природу, ніж ідентичність, основана на класових або економічних інтересах. Такі широкі колективні ідентичності можуть навіть становити виклик вужчим класовим ідентичностям. Саме це досить часто й трапляється. І релігійні, і етнічні ідентичності намагаються ввести більше, ніж один клас до спільнот, створених на своїй основі. Етнічна та релігійна ідентичності мають багато спільних рис. Обидві вони походять від схожих критеріїв класифікації. Вони часто перекривають і посилюють одна одну [10, 17].

Важливою також є етнокультурна ідентичність, котра являє собою інтегративну якість особистості, і є одним з аспектів соціальної ідентичності. Етнокультурну ідентичність можна визначити як об'єктивно-суб'єктивне виявлення й усвідомлення особистістю своєї культурної totoжності і цілісності в рамках тієї етнічної спільності, з яким особистість розділяє придбані в процесі культурної соціалізації загальні для всіх членів групи соціально-психологічні і культурні характеристики. На відміну від терміну «етнічна самосвідомість», поняття «етнічна ідентичність» містить у собі істотний момент об'єктивації індивіда, тобто процес стійкого визнання культурної totoжності і цілісності людини як з боку власної, так і референтної групи. Відповідно до різних аспектів цієї об'єктивації, тобто внаслідок множинної за своєю природою категоризації «Я», як суб'єкта різних соціальних взаємодій (у даному випадку етнічної групи і нації) особистість володіє як етнічною, так і національною ідентичністю. Отже, людина може мати подвійну ідентичність.

Слід відзначити, що національна ідентичність – це складна конструкція, що складається з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних та означає зв'язки солідарності між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами та традиціями, і ці зв'язки можуть, а то й не можуть утілюватись у формі національних держав, проте вони нітрохи не схожі на чисто юридичні та бюрократичні перепони держави. Якщо дивитись концептуально, нація має поєднувати дві низки вимірів, з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку в різних пропорціях. Саме завдяки багатовимірності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру.

“Багатогранну силу” національної ідентичності можна проілюструвати за допомогою деяких функцій, які можна поділити на “внутрішні” й “зовнішні” об'єктивні наслідки.

Національна ідентичність виконує внутрішні функції для індивідів у спільнотах: найочевиднішою є згуртування членів як людей “однієї національності” і “громадян”. Сьогодні цього досягають завдяки обов'язковій, стандартизованій державній системі масової освіти, з допомогою якої державна влада сподівається прищепити вірність нації й самобутню однорідну культуру; саме цій діяльності більшість урядів, перебуваючи під впливом націоналістичних ідеалів культурної автентичності та єдності, віддаються з великим завзяттям.

Нарешті, чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки неповторній культурі ми спроможні дізнатися, “хто ми такі” в сучасному світі.

До зовнішніх функцій належать територіальні, економічні та політичні. Нації, по-перше, визначають певний соціальний простір, де вони мають жити і працювати, і демаркують історичну територію, що розміщує спільноту в часі і в просторі. Крім того, вони забезпечують індивідів “святими місцями”, об'єктами духовного та історичного поклоніння, які розкривають неповторність “духовної географії” тієї чи іншої нації [10, 25]. З погляду економіки нації гарантують здобуття контролю над територіальними ресурсами, зокрема й людськими. Вони виробляють також єдиний поділ праці, сприяють пересуванню товарів та робочої сили, розподілу ресурсів між членами нації в межах батьківщини. З погляду політики національна ідентичність править за опору для держави та її органів або їхніх дополітичних еквівалентів у бездержавних націях. Добір політичних функцій, регуляція політичної діяльності, вибори урядів спираються на критерії національного інтересу, який нібито відображує національну волю та національну ідентичність даного населення.

Найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають особні вартості й характер нації і відображують прадавні звичаї і обряди народу. Покликання на національну ідентичність становить сьогодні головний засіб легітимації громадського порядку та солідарності.

В сучасних історичних обставинах для найбільш повного розуміння поняття націоналізму слід звернутися до “легітимації ідентичностей”. Магістральна постановка питання апелює до ідентичності, обґрунтовуючи соціальні відмінності й висуваючи аргументацію на користь політики їх визнання, тобто легітимного для суспільства способу контролю диференціації [3, 69]. У такому контексті політичний і науковий інтерес спрямований насамперед на відмінності радикальні, нездоланні, такі, що зумовлюють не тільки збуджуюче суспільство напруження, а й драматичні колізії та гострі конфлікти – етнічні, расові, релігійні та ін.

Основні положення політики визнання, що інтенсивно обговорюються з кінця 1970-х років і подаються Чарлзом Тейлором в есе “The politics of Recognition”, були нав'язані нагальністю легітимних практичних рішень на користь меншин (етнічних утворень, альтернативних груп та ін.) і просування політики мультикультуралізму. У цьому сенсі легітимувати ідентичності означає підтвердити права історично репресованих реалій, узгодивши їх визначення з нормою, або розширивши й уточнивши саме уявлення про норму. “Теза така, – формулює Ч.Тейлор, – що почасти наша ідентичність формується визнанням або його відсутністю, нерідко – шляхом викривленого розуміння іншими. Тому персона або група можуть відчувати реальний збиток, якщо люди або суспільство уявляють їх в обмеженому, безглуздому або суперечливому світлі. Невизнання або недовизнання ...

може бути формою гноблення, яке вміщує когось у межі фальшивого, спотвореного й обмеженого способу буття” [11, 225].

Актуалізація національного самовизначення є не що інше, як процес політизації етнокультурної ідентичності, викликаний специфічним сполученням ряду факторів соціально-економічного, політичного, і культурно-психологічного характеру. Усі ці фактори можуть бути зведені до трьох можливих ситуацій. Це ситуація, коли вітальність етнічної системи виявляється під погрозою, у силу чого члени даної спільності прагнуть до створення власних інститутів державної влади, щоб перешкодити процесу етнокультурної анігіляції. Друга ситуація – це сприятливі політичні умови, здатні політизувати етнічну ідентичність тим, що при їхньому настанні стає можливим відродити пам'ять про раніше втрачену національну державність. Третя – сполучення двох попередніх [12, 68].

Соціальне визнання як мета “політики ідентичності” (“identity politics”), крім усього іншого має етичний вимір, адже соціальний простір, на чільне місце в якому розраховують ідентичності, – це також і моральна географія, як слушно наголошував І.Гофман [13, 75]. А це накладає уже певні зобов'язання не тільки на легітимуючу сторону, а й на претендентів: їм належить вимагати визнання, якщо вони переконані в його суспільній правомірності. Це під силу тим новим рухам, що їхні голоси можуть розрізнити політики. Ідентичність залишається незбагненою, доки вона не має місця у світі, – стверджує Бергер [5, 281]. Просторові параметри ідентичності визначаються як щось саме по собі зрозуміле, як факт присутності, а знання про неї – тотожне визнанню. Ідентичність претендує на розташованість, і хтось має погодитися з обґрунтованістю її домагань. У сучасному світі це завжди проблематично.

Звертаючись до поняття регіональної ідентичності, слід відзначити, що деякі дослідники розуміють останню як прихильність до “малої батьківщини”, прагнення її всіляко облаштувати, складову національної ідеї [14, 41]. Інші вважають, що регіональна або територіальна ідентичність, яка базується не лише на існуванні почуття спільності території, а й на формуванні певної системи цінностей, допомагає індивіду почувати себе частиною спільноти, виступає об'єднуючим колективним фактором і має прояви у встановленій поведінці жителів регіону.

Самоідентифікація людини з певною територією – етнічною та/чи політичною – завжди носить ієрархічний характер. Людина відчуває себе одночасно мешканцем і своєї країни, й одного з її регіонів, і конкретної місцевості. При цьому різні рівні територіальної ідентичності грають різні ролі – головну або підрядну. Деякі ідентичності можуть бути такими, що “не пробуджені” і активізуються лише за певних обставин чи при появі будь-якої загрози бути знищеними. Коли ж регіональна

ідентичність виявляється сильнішою за національну, виникає загроза розпаду держави.

Основні види територіальної ідентичності – регіональна та національна (політична, державна), які ґрунтуються на засвоєній в ході соціалізації культурі та на лояльності до держави. Вони можуть перебувати у гармонійних відносинах, але нерідко знаходяться у стані гострої суперечки.

Механізмом формування регіональної ідентичності є часткове вивільнення самосвідомості від сковуючого її змісту, на якому споруджена будівля етнічної ідентичності. Тобто на глобальний виклик етнічної ідентичності, яка агресивно проявляє себе в певних ідеологіях, виникає відповідь у вигляді регіональної ідентичності.

Сучасні процеси відродження націоналізму й етнічних рухів свідчать про те, що на сучасному етапі процес національної самоідентифікації продовжується. Більш того, національна самоідентифікація розглядається як стрижень суті політичного життя, що притаманне як минулому, так і сьогоденню, як Заходу, так і Сходу. Для України це має свою актуальність, оскільки з'являється вектор нестабільності – регіональні рухи, навколо яких поєднуються прихильники національних цінностей.

Слід зауважити, що регіональні проблеми завжди були компонентами європейської політики. Останнім часом в орбіту їхніх рішень утягують не тільки місцеві політичні еліти і центральні адміністрації, але і широкі шари населення. Однак, радикально-сепаратистські тенденції присутні в меншості європейських регіонів. Центральні уряди, політичні сили, суспільні рухи, шукають шляхи рішення проблем, породжуваних регіональною самотністю, у руслі цивільного суспільства. «Сам регіоналізм у Європі здобуває вже не поверхнєве, історично-релігійне, а глибинне наповнення, сутністю якого є рівень регіонального розвитку «співвідношення потреб і ресурсів окремих регіонів при рішенні соціально-економічних проблем» [15, 49].

Перенос акценту на етнічні і культурні протиріччя призводить до того, що деякі вчені, зокрема С.Хантінгтон, доводять потенційну інтенсивність конфліктів до рівня «зіткнення цивілізацій» [16, 37], у той час, як інші (Р.Каплан, Г.Фуллер) прогнозують розпад націй. Але, незважаючи на розпад СРСР, його складові частини - приміром, Україна, Російська Федерація - при їхньому багатонаціональному складі і наявності різних цивілізаційних компонентів, існують [17].

Однак тут, на думку автора, дуже важливим є саме усвідомлення висновку відносності цивілізаційної позиції України на світовій арені, що має відбитися на проведенні стратегічної політики. Але потрібно враховувати те, що багато рецептів, які є ефективними в західних суспільствах і пропоновані західними експертами пострадянським державам, не завжди є прийнятними для них. Це повною мірою

стосується й України, що не має (на відміну від Росії) ні багатих, природних ресурсів, що користуються особливим попитом на світовому ринку (як нафта, газ, алмази й ін.), ні реальних, укорінених у масовій свідомості, традицій власної державності, ні ясного, визнаною більшістю її народів (як політичної нації), уявлення про свою цивілізаційну ідентичність.

Положення ускладнюється самим перехідним, проміжним, маргінальним статусом України, особливо її західних областей, між Східноєвропейсько-Євразійським простором, складовою частиною якого вона є, і власне Заходом. Саме там, де цивілізаційні рубежі розмиті і національні культури за показниками дійсно мають генетичне споріднення, справи йдуть набагато складніше, оскільки важче розібратися стосовно того, що принципово інше і неприйнятне, а що, навпаки, придатне для продуктивної адаптації. У цьому сенсі Україні, у силу достатньої географічної, історичної, ціннісно-ментальної і навіть, частково, конфесіональної близькості її народу (особливо західних областей, які перебували тривалий час у складі Польщі й Австро-Угорщини) центральноєвропейському варіанту Західної цивілізації, важко вирішити, якою мірою вона співпричетна останньому, а в який – Східноєвропейсько-Євразійському, в останні століття - російсько-радянському-пострадянському світу.

І таке суперечливе її положення, а також пов'язані з цим різноспрямовані вектори цивілізаційно-ціннісних орієнтацій її громадян, зумовлені тисячолітньою історією, а тому й не переборні ні в одну, ні в іншу сторону в майбутньому, по суті, явище - об'єктивне. Саме дана обставина (у сполученні, звичайно, із соціально-економічними проблемами й ін.), а не тільки національна гетерогенність чи фактична двомовність, складає глибинну і хронічну небезпеку для існування її як незалежної держави. Потрібно створення нової парадигми регіональної політики України, яка зможе забезпечувати консенсус в українському суспільстві, спираючись на базові цивілізаційно-національні (а не поверхневі етнографічні) цінності.

У рамках процесу консолідації українського суспільства кожна національна меншість цілком може усвідомлювати «спільність долі» з українським етносом і не відчувати своєї інаковості. Основою для такого розвитку може стати процес формування нової парадигми регіональної політики країни на засадах цивільного суспільства і поглиблення демократії.

Подальше, насамперед, залежить від взаємин держави і регіонів. Можна виділити чотири типи таких можливих взаємин:

- держава, володіючи засобами примусу, є потенційною погрозою для окремих територій, чи етнічних меншостей;
- самі регіональні утворення виступають як творці демократичної держави, її легітимізуючі фактори;

– регіони залежать від держави як органа, що забезпечує матеріальний добробут і безпеку;

– регіони є членами культурного співтовариства, що визначається титульною мовою, історією, художніми традиціями і способом життя, і це міжрегіональне співтовариство також захищається і культивується державою за допомогою її культурних інститутів і програм.

Всі ці прояви сучасної держави - влада закону, демократія, забезпечення добробуту і культурного розвитку - дуже незахищені в тому сенсі, що вони можуть використовуватися з непрогнозованою, егоїстичною метою. Жоден з інститутів, що забезпечують ці чотири виміри громадянства, не захищений від впливу тих чи інших стратегічних цілей. І в першу чергу під цим впливом виявляються саме ті інститути, через які реалізуються претензії на культурну спільність і ідентичність, в тому числі й регіональну. Це може означати, що як лідер, так і рядові учасники груп, можуть лише робити вид, що ними керують цінності регіональної ідентичності. А насправді вони намагаються реалізувати власні інтереси, що у випадку їх відкритого проголошення мали б значно менше шансів на реалізацію. У даному випадку йдеться про етнокультурну мобілізацію через різні суспільні інститути.

В цих умовах, з огляду складності трансформаційного періоду, прагнення ввійти в Європу може легко спровокувати будь-яку реакцію. Результатом може бути те, що в умовах врегулювання проблем, пов'язаних з перехідним періодом, етнічні та регіональні відмінності, культурний партикуляризм і націоналістичні гасла, як уже відзначалося, можуть грати більш важливу роль, ніж класові, соціально-економічні відмінності і конкурентні відносини, незважаючи на те, що останні внесли вагомий вклад у політичну й економічну модернізацію Західної Європи.

Висновки

Від того, які пріоритети обере для себе та чи інша регіональна спільність, наскільки органічно вони будуть вплетені в тканину соціально-економічних і політичних трансформаційних процесів в Україні, буде залежати і соціальна стабільність, що є одним з факторів національної безпеки України.

Держава повинна випрацювати компетентну, ефективну та послідовну політику, що знайде своє відображення у формуванні нової парадигми регіональної політики України, яка має враховувати не тільки орієнтації українців, а й також населення всіляких національностей, що не припускає перспективи деетнізації й втрати своєї етнічної та регіональної самобутності. Формування регіональної ідентичності має не тільки політичне, а й історичне значення для демографічного відтворення етнічних груп, що проживають разом. Свідомий вибір регіональної ідентичності аж ніяк не заперечує етнічної ідентичності, хоча й послабляє її радикалізм.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ аналіз проблем регіональної ідентичності в умовах глобалізації;
- ✓ вивчення зарубіжного досвіду регіональної ідентичності.

Джерела

1. Фромм Э. Человеческая ситуация. – М.: «Смысл», 1994. – 240 с.
2. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью. – М., 1995. – С.20.
3. Костенко Н. Культурні ідентичності: перетворення і визнання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №4. – С.69-88.
4. Questions of Cultural Identity / Ed. by St. Hall, P. du Gay. – L., 1996.
5. Social Theory and the Politics of Identity / Ed. by C. Calhoun. – Cambridge, 1994.
6. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity // Questions of Cultural Identity / Ed. by St. Hall, P. du Gay. – L., 1996.
7. Derrida J. Writing and Difference. – Chicago, 1978. P.17.
8. Kellner D. Popular Culture and the Construction of Postmodern Identity // Modernity and Identity. – Oxford; Cambridge, 1996. P. 139-174.
9. Kolb D. The Critique of Pure Modernity. – Chicago, 1986. P.177.
10. Ентоні Д.Сміт. Національна ідентичність. – Київ: Основи, 1994.
11. Taylor Ch. The politics of Recognition // Taylor Ch. Philosophical Arguments. – Cambridge; L., 1997. – P. 225-256.
12. Шульга М. Правляча еліта. Що думають про неї в Україні? // Віче. – 1997. – №8 – С.46-57.
13. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. – N.Y., 1963. P. 75.
14. Орачева О.И. Региональная идентичность: миф или реальность? // региональное самосознание как фактор формирования политической культуры в России. (материалы семинара). Под ред. д.и.н. проф. Ильина М.В., к.г.н. Бусыгиной И.М. – М. – 1999, С.36-43.
15. Европейский регионализм: современные тенденции: АО/РАН ИНИОН. Т.М.Фадеева. – М., 2000. – 84с.
16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / ПОЛИС. – 1994. – №1. – С. 33.
17. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю.І.Римаренко, І.Ф.Курас, Ю.С.Шемшученко та ред.; За ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Довіра, 1999. – 559 с.

Стаття надійшла 22.04.2005 р.